

Fra åben til reguleret økonomi

– Foss, Rode og Den Overordentlige Kommission

**Af Steen Andersen, lektor, Center for Virksomhedshistorie,
Copenhagen Business School, sa.lpf@cbs.dk og**

**Kurt Jacobsen, professor, Center for Virksomhedshistorie,
Copenhagen Business School, kj.lpf@cbs.dk**

Udbruddet af krigen i Europa havde umiddelbare økonomiske konsekvenser for det neutrale Danmark. I august 1914 førte uvisheden til prisstigninger og mangel på varer. Allerede den 7. august 1914 vedtog Rigsdagen den såkaldte »August-lov«, som autoriserede indenrigsminister Ove Rode til at fastsætte priserne på varer og foretage ekspropriationer. Det faktiske instrument som regulerede økonomien var den såkaldte Den Overordentlige Kommission (DOK). Oprettelsen af DOK var en praktisk løsning, dels fordi det danske statsapparat ikke var gearet til at håndtere en sådan opgave, og dels fordi det betød, at Rigsdagen ikke skulle tage nævneværdig stilling til reguleringspolitikken. Samtidig var DOKs autoritet sikker, fordi dens medlemmer repræsenterede de store partier og erhvervsorganisationerne. Arbejdet i DOK bød på flere store kontroverser i forbindelse med den praktiske gennemførelse af reguleringen. Erhvervene var gået ind i samarbejdet med henblik på at sikre deres egne interesser på den bedst mulige måde. Formanden for Industrirådet Alexander Foss gjorde sit bedste for at sikre industriens betingelser og ikke af sympati for en korporativ tanke, hvilket førte til sammenstød med Ove Rode. I 1918, hvor Foss forlod DOK skete det på et tidspunkt, hvor erhvervene i vid udstrækning selv havde overtaget forsyningspolitikken.

Dansk økonomi er sammen med den nederlandske og britiske blevet fremhævet af Harvard professor Geoffrey Jones som de tre sidste tilbageværende nationale økonomer i Europa, som værnedes om en åben liberal

økonomi inden krigsudbruddet i 1914 (Jones, 1996). På den anden side af krigen i slutningen af 1918 kunne dansk økonomi ikke længere kaldes hverken åben eller liberal. Denne oversigtsartikel vil ikke så meget omhandle den forandring økonomien undergik i perioden 1914 til 1918, men først og fremmest fokusere på den politiske diskussion om, hvordan reguleringen skulle gennemføres.

Op til krigsudbruddet havde dansk politik været præget af en begyndende splittelse om reguleringen af erhvervslivet, og artiklens udgangspunkt er, at splittelsen uddybedes efter krigsudbruddet, og i særlig kondenseret form udspillede sig i Den Overordentlige Kommission. Sammenstødene i denne kommission og udenfor mellem de to store eksponenter for henholdsvis regulering og liberal økonomi, den radikale indenrigsminister Ove Rode, og ingeniør og den konservative formand for Industrirådet, Alexander Foss, vil blive gransket i denne artikel. Pointen er, at opgøret mellem de to kombattanter forskød sig fra i begyndelsen af verdenskrigen at omhandle principperne for krigsreguleringer, hvor Ove Rode i sin egen forståelse repræsenterede samfundsinteressen og Alexander Foss industriens interesser, til i krigens sidste år at omhandle efterkrigstidens forhold og dermed hvilken type kapitalisme, Danmarks skulle have.

Industriel udvikling og begyndende regulering

Efter Næringsloven af 1857 havde erhvervslivet, herunder industrien, udviklet sig i mere end 40 år uden nogen nævneværdig lovregulering bortset fra Fabriksloven af 1873, der begrænsede anvendelsen af børnearbejde i industrien, samt maskinbeskyttelsesloven af 1889, der skulle beskytte arbejderne mod ulykker i industrien. Årsagen var provisorieårene med forfatningskamp og Venstres visnepolitik, der i det hele taget bremsede for stort set al væsentlig lovgivning. Det betød, at bl.a. aktieselskaber og storindustrien fik mulighed for at udvikle sig stort set uden nogen form for regulering bortset fra begrænsningen i børnearbejdet. Således blev en stort anlagt, påtænkt lovgivning om regulering af bl.a. arbejdsforholdene skrinlagt i slutningen af 1870'erne, og samme skæbne overgik et forslag om en arbejderbeskyttelseslov.

I forbindelse med systemskiftet kom reguleringen imidlertid igen på dagsordenen. I 1901 kom Danmarks første egentlige arbejderbeskyttelseslov, Fabriksloven af 1901, og i 1913 fulgte endnu en fabrikslov, der samlede en række hidtidige love om arbejderbeskyttelse i én samlet lov. Lovene var først og fremmest rettet imod industrien, hvor man med irritation så på statens indblanding i arbejdsforholdene.

Reaktionen var også negativ, da regeringen i 1908 tog initiativ til oprettelse af en permanent voldgift og udnævnelse af en forligsmand. I industrien var man imod en lovgivning, men man gik alligevel med i et forberedende udvalgsarbejde for at forhindre, at Rigsdagen ville lovgive uden at lytte til arbejdsgiverne. Det var først og fremmest lovforslaget om en forligsmand, der stødte arbejdsgiverne, og det var først efter, at jernindustriens formand, ingeniør Alexander Foss fra F.L. Smidth & Co., havde påvirket Rigsdagens behandling af lovforslaget, at det blev spiseligt for ham og de øvrige industriledere.

Lovene blev vedtaget i april 1910 og har siden sammen med Septemberforliget af 1899 udgjort en af de bærende søjler i reguleringen af det danske arbejdsmarked (Andersen og Jacobsen, 2006: 206-7).

I industrien var man særligt fortørnede over, at landbruget udtrykkeligt var undtaget fabrikslovene, selvom danske læger kunne dokumentere, at der var både mange ulykker og usunde arbejdsforhold i landbrugsproduktionen. I det hele taget så man med ubehag på lovgivernes interesse for at blande sig i forholdene i industrien, mens landbruget gik fri. Man afviste således nødvendigheden af en lovgivning om aktieselskaber, som begyndte at spøge på Christiansborg – og pegede desuden på den forskelsbehandling, der lå i, at der ikke skulle lovgives om landbrugets andelselskaber.

Ligeledes konstaterede man, at når det gjaldt reguleringen af udenrigshandelen, så var lovgivningen og handelsaftaler til landbrugets fordel, mens industriens interesser blev tilsidesat. Toldloven af 1908 udgjorde således en hindring for industriens vækst, da den gjorde det vanskeligt for industrien at importere råvarer og halvfabrikata med henblik på produktion og videre eksport. Udviklingen af internationale transport- og kommunikationsmidler havde ellers gjort det muligt for både industri og landbrug at hente råstoffer og foder fra oversøiske markeder og efterfølgende eksportere færdigprodukter, men toldlovgivningen sigtede primært på at beskytte landbruget, hvilket skete på bekostning af industrien.

Toldloven var i storindustriens optik udtryk for Venstres bestræbelse på at gavne landbruget og skade industriens interesser, og også en lang række bilaterale handelstraktater, der beskyttede dansk landbrug på sit hjemmemarked, skadede industrien. Argentina lagde således hindringer i vejen for import af danske industrivarer, fordi Danmark ikke ville

tillade import af argentinsk kød og andre landbrugsprodukter.

Det var kombinationen af denne voksende interesse for at regulere erhvervslivets, især storindustriens forhold, og favoriseringen af landbruget på industriens bekostning, der i 1910 førte til dannelse af Industrirådet med Alexander Foss som formand fra november 1911. Og han havde travlt fra starten. Således lykkedes det Industrirådet at påvirke loven af 8. juni 1912 om falsk reklame og hæderlig ukonkurrence, og samme år fik man gennemført en række ændringer i en ny bygge lov om bl.a. bygninger til industrielt brug. Også videreførelsen af en midlertidig kultold lykkedes det samme år at forhindre. Man fik også påvirket og udsat en direkte lovmæssig regulering af erhvervslivets organisering som aktieselskaber. Da regeringen i 1913 fremlagde det første forslag nogen sinde til en dansk lov om aktieselskaber, havde Industrirådet således fået antallet af paragraffer skåret ned fra 106 til 68 – hvorefter man fik forhalet sagen endnu i en årrække.

Alexander Foss var med i det meste og viede en stadig større del af sin tid til dels at forhindre regulering af erhvervslivet og især industrien, dels at fremme industriens interesser, også når det gjaldt lovgivning. Det blev da også ham mere end nogen anden, der tog kampen op omkring reguleringen ikke kun af industrien, men hele samfundsøkonomien, der for alvor kom på dagsordenen med udbruddet af 1. Verdenskrig den 1. august 1914.

Augustloven 1914

Krigsudbruddet ude i Europa fik umiddelbare økonomiske konsekvenser for det neutrale Danmark. Panikken bredte sig i befolkningen i august 1914, og bankerne måtte reducere indskydernes mulighed for at lave udtræk på deres konti samt suspendere retten til at få konverteret indestående til guld. Uroen førte til prisstigninger og vareknaphed. Blandt andet steg prisen på rugbrød med en tredjedel

og kartoffelprisen blev fordoblet i løbet af de første dage i august (Nissen, 2002: 185-92). På de københavnske finbrødsbageres generalforsamling i Prins Wilhelms Palæ besluttede man, at det mindste franskrød nu skulle stige fra 12 øre til 15 øre. Prisen på rugbrød blev i første omgang sat op fra 61 øre til 81 øre. Flere prisstigninger på brød var i vente. Andre brancher var grovere. Hos kul- og koksimportørerne lod man prisen stige på en hektoliter koks fra 1 krone og 30 øre til 3 kroner og 50 øre – og det var endda midt i den hede augustvarme (Lange, 1988: 18). Ikke bare producenter og importører var skyld i prisstigningerne, men også forbrugerne hamstrede varer og løb storm mod butikkerne. Den herskende økonomiske visdom på dette tidspunkt repræsenteret ved nationaløkonom Jens Warming argumenterede i Berlingske Tidende den 6. august for, at forholdet mellem pris og udbud som ligevægtsregulator automatisk ville få priserne til at rette sig igen (Rasmussen, 1965: 70). Men den klassiske liberale økonomiske teori kom til kort over for udviklingen. Priserne rettede sig ikke. Folk blev ved med at hamstre, og både private og virksomheder begyndte at spekulere i at opkøbe store varelagre. Endelig tog den klassiske teori ikke hensyn til, at prisstigningerne ramte samfundets svageste stillede.

I Industrirådet sad Foss og var bekymret over udviklingen. Han satte ikke sin lid til, at efterspørgslen blot ville falde igen. For industrien kom krigsudbruddet på et meget kritisk tidspunkt, hvor kullagrene i Danmark var reduceret væsentligt. En strejke hen over sommeren på grund af konflikt om løn til sømænd og fyrbødere på skibene betød, at der ikke var blevet sejlet i tiden op til krigsudbruddet. Foss noterede sig, at kul- og koksimportørerne havde hævet prisen væsentligt, og hvis der ikke straks blev tilført nye forsyninger, ville prisen stige yderligere med katastrofale følger for dansk erhvervsliv. Derfor var det af afgørende betydning at få genopta-

get kulsejladsen og sikre, at de eksisterende kullagre ikke blev videresolgt til højstbydende i nabolandene. Som sin første kriseforanstaltning oven på de voldsomme prisstigninger rettede Foss derfor henvendelse til handelsministeren for at få indført et eksportforbud for kul.¹ Regeringen havde allerede set skriften på væggen og resultatet var »Udførselsloven af 6. August 1914«, som nu blandt andet gjorde det ulovligt at udføre kul, foderstoffer og brødkorn.² Krigens regulering var hermed indført.

Mere var i vente. Den radikale regering reagerede hurtigt på forsyningsproblemerne i forsøget på at sikre befolkningens levevilkår. Det skete ved flere indgreb i markedsøkonomien. Allerede den 7. august 1914 vedtog Rigsdagen den såkaldte Augustlov, som gav indenrigsminister Ove Rode bemyndigelse til at fastsætte priser på varer og foretage ekspropriationer. I Rigsdagen sagde Ove Rode, at »Bemyndigelsen er meget omfattende, og følgelig må den iværksættes med Varsomhed, men hvor det er nødvendigt, må den benyttes med Kraft« (Christiansen, Lammers og Nissen, 1988: 91). Særloven blev brugt til en vidtgående regulering af den danske samfundsøkonomi, og loven gjorde det muligt, at dette kunne foregå uden om Rigsdagen. I selve lovteksten hed det:³

»§1. Indenrigsministeren bemyndiges til indtil videre at træffe Foranstaltninger til Regulering af Prisen på Levnedsmidler og Varer, derunder mod fuld Erstatning at lade Staten overtage sådanne Levnedsmidler og Varer, som der er af Betydning for Samfundet at have Rådighed over. Købesummen for Varer, som Staten måtte overtage, fastsættes af Kommissioner, hvis Virksomhedsområde og Sammensætning bestemmes ved Kgl. Anordning.

§2. Denne Lov træder straks i Kraft.«

Denne ultrakorte lovtekst ændrede over en nat dansk økonomi fra at være en af de mest liberalistiske i verden til at være en gennemreguleret krigsøkonomi. Med loven fik in-

denrigsminister Ove Rode overdraget magt til at kunne gribe ind i alle samfundsøkonomiens grene for at sikre stabil prisudvikling og forsyninger til befolkningen, erhvervslivet og landbruget. Som det konkrete instrument til at regulere økonomien blev den såkaldte Den Overordentlige Kommission oprettet allerede den 8. august 1914. I kommissoriet hed det, at Den Overordentlige Kommission »kunne træffe Foranstaltninger til Landets Forsyning med de nødvendige Forbrugsartikler (...) og disses hensigtsmæssige Fordeling (...) indvirke regulerende på Handlen med og Priserne på Levnedsmidler og Varer, når uforholdsmæssig Prisstigning som følge af Spekulationsforretninger eller af anden Aarsag er indtraadt eller kan befrygtes at indtræde« (citeret fra Jørgensen, 2005: 66).

Oprettelsen af kommissionen var en praktisk løsning, dels fordi det danske statsapparat ikke var indrettet på at løfte en sådan opgave, og dels fordi reguleringspolitikken flyttedes væk fra Rigsdagen. Samtidig sikredes kommissionens autoritet ved, at medlemmerne repræsenterede de store partiers og interesseorganisationernes interesser. På denne måde blev partipolitiske og organisationsinteresser kædet sammen i udformningen af reguleringen. Som leder af kommissionen sad den tidligere radikale minister Christopher Hage (i 1916 erstattet af M.P. Frijs). Landbruget var repræsenteret ved P.Th. Nielsen, formand for Landboforeningerne og den radikale formand for husmændene Niels Frederiksen. Det stærke Grosserer Societetets Komité talte sin sag via Herman Heilbuth og V. Lund, og Rederiforeningens mand var Ditlev Lauritzen. Den kontroversielle professor L.V. Birck havde sæde i kommissionen både som repræsentant for den økonomiske sagkundskab og som medlem af Folketinget for Højre. Som repræsentanter for arbejderbevægelsen var den socialdemokratiske borgmester i København Jens Jensen valgt sammen med rådmand Frederik Andersen. Endelig var Ove Rodes valg faldet på Alexander Foss som re-

præsentant for industrien. I sin biografiske analyse af Ove Rodes virke som indenrigsminister har Tage Kaarsted vurderet, at ud nævnelser af Foss var Rodes genistreg, da han her fik en problemknuser, som kunne sikre landet forsyninger (Kaarsted, 1985: 56). Vurderingen er præget af en fokusering på det politiske systems udbytte og overser, hvordan industrien fik sikret sine egeninteresser via Foss' virke. Hvis man skal pege på en genistreg hos Ove Rode var det, at han på papiret havde dannet en kommission, som favnede samfundets interesser, men indenrigsministeren havde sikret sig en sammensætning med radikalt-socialdemokratisk flertal. Med etableringen af Den Overordentlige Kommission var korporatismen så at sige på papiret formelt blevet institutionaliseret i Danmark og erhvervslivets organisationer blevet en del af staten. Det skulle vise sig at blive en institutionaliseringsproces domineret af magtkampe.

Kampen om kul og magt

Den Overordentlige Kommission samlede sig til sit første møde i Indenrigsministeriet lørdag den 8. august. Allerede her anede man konturerne til konflikterne mellem de forskellige interesser i kommissionen. Første opgave for kommissionen var at sikre kulforsyningen. Endnu vidste ingen, hvor lang krigen ville blive, og man var derfor tilbageholdende med alt for drastiske indgreb. Selvom han ikke var medlem af kommissionen var Ove Rode mødt op for opridsede de gældende politiske rammer for det regulerende arbejde, og han understregede, at »Rigsdagen vil meget nødig have Prisregulering på Kul, Kød, Æg, Korn m.v.« (Jørgensen, 2005: 71).

Den politiske debat i forbindelse med vedtagelse af augustloven havde tydeligt markeret, at et flertal ikke ønskede direkte statslige indgreb over for priserne. Fortaleren for indgreb i prisdannelsen var den socialdemokratiske borgmester Jens Jensen, som argumenterede for, at forsyninger af kul og fødevarer var af

afgørende betydning for Københavns befolkning. Kunne man ikke sikre disse forsyninger på grund af høje priser, var der ingen vej udenom statsligt dikterede priser. Dette blev afvist af Foss. Sikring af erhvervenes interesser var det vigtigste, og det var ad den vej, at befolkningens ve og vel skulle varetages. Derfor pointerede Foss, at det vigtige var, at »sende Fødevarer og faa Kul igen«.⁴

Udtalelsen sammenfatter linjen i den argumentation, som Foss skulle benytte de kommende fire år. Landbrugseksporten til Storbritannien skulle opretholdes for at sikre, at man kunne få kul til industrien. Det var af afgørende betydning, at politikerne ikke faldt for fristelsen til at reducere landbrugseksporten for at tilgodese forsyningen af hjemmemarkedets storbyer. Uden eksport af smørdritler og baconer kunne industrien og i særdeleshed cementindustrien, som anvendte store mængder kul, ikke opretholde produktionen. Sammenkædningen af kul og landbrugsvarer tjente også til at dæmme op for landbrugets eventuelle ønske om at sælge til de højest bydende. De traditionelt højere priser på det tyske marked kunne gøre det attraktivt for landbruget at øge Tysklandseksporten og dermed reducere Danmarks fødevareeksport til Storbritannien, hvilket ville betyde et fald i kulimporten.

For Foss var det en oplagt sag, at de kul, som kom ind i landet, ikke skulle anvendes til boligopvarmning, og selvom han anerkendte betydningen af landbrugseksporten, skulle mejerierne tvinges til at bruge tørv og brænde i deres produktion. Under diskussionen lod Ove Rode forstå, at man i ministeriet arbejdede med en plan om at opkøbe et stort parti kul for at holde statsbanernes tog og færger i gang, hvilket også fik Foss til at gå i brechen for industriens interesser. Et offentligt opkøb af kul ville få priserne til at stige til ugunst for industrivirksomhederne.

Industrien havde egenhændigt etableret et

udvalg, som skulle forhandle med kulimportørerne allerede den 5. august. Imidlertid havde Industrirådet ringe succes i sit forsøg på at få importørerne til at sænke priserne, idet kulbranchen stod med palmerne og afviste al forhandling. Industrirådets henvendelse blev slet og ret ikke taget seriøst.⁵ Foss øjnede derfor muligheden for at sætte trumf på over for kulbranchen og lade Den Overordentlige Kommission rasle lidt med sablen. Den 9. august blev kulbranchen indkaldt til møde i kommissionen. Igen demonstrerede kulbranchen, at de havde fat i den lange ende. Så længe kuleksporten fra Storbritannien ikke var genoptaget kunne kulbranchen hævede, at en sænkning af priserne ville føre til en katastrofal mangelsituation i Danmark. Foss fik ikke megen støtte fra landbrugets repræsentanter, som ikke i samme grad havde et presserende forsyningsproblem, der skulle løses. På det efterfølgende møde dagen derpå var der selvansagelse i kommissionen og professor Birck lod forstå, at »Kulimportørerne fik i gaar det Indtryk, at vi var alt for elskværdige. De vil sikkert modvirke Tilgang af Kul, til de faar deres egne Lagre solgt«.

Foss var uden tvivl mere end enig med Birck i denne sag, men var alligevel tilbageholdende med en opbakning, idet økonomiprofessoren var stærk fortalende for en gennemgribende regulering af det samlede erhvervsliv. I forhold til sine rivaler i kommissionen havde Foss respekt for deres kamp for egne interesser, uanset om det gjaldt landbruget eller arbejderklassen, mens respekten for Birck kunne ligge på et meget lille sted. Foss' foragt for Birck hang sammen med, at de var konservative partifæller. For Birck var Den Overordentlige Kommission redskabet, som skulle sikre statens og samfundets interesser, og han var dybt skeptisk og fuld af foragt over for erhvervslivets forsøg på at tilgodese deres særinteresser.

Erhvervenes kamp mod reguleringen

I kølvandet på krigsudbruddet ophørte al im-

port af rug fra Rusland og Tyskland, hvilket fik prisen til at stige drastisk.⁶ Rugens himelflugt fik den 14. august borgmester Jens Jensen til foreslå, at kommissionen skulle indføre maksimalpriser på rug for at sikre befolkningens forsyning af brød og undgå en udhulning af reallønsniveauet i byerne. Prisudviklingen på fødevarer havde allerede betydet en ændring i den økonomiske fordeling i landet. Det blev landbruget og fiskeriet, som fik mulighed for at tjene penge, hvori- mod lønmodtagerne – arbejdere og tjenestemænd – oplevede løntab og prisforhøjelser med forringede levevilkår til følge.

Et flertal i kommissionen ønskede at nå en frivillig løsning med brødproducenterne og landbruget. Endvidere valgte kommissionen, blandt andet foranlediget af Foss, at opkøbe rug i udlandet for at sætte en stopper for kornkøbmændenes spekulationsopkøb. Foss pegede på, at en mulighed var at lade danske skibe i amerikansk havn hjemføre rug (Jørgensen, 2005: 87). Landbrugets repræsentant P.Th. Nielsen protesterede over planen, da opkøb ville føre til et fald i landbrugets betydelige indtægter, og hans argumentation gik på, at et statsligt indgreb ville svække det private initiativ.

På trods af kommissionens indstilling om at købe udenlandsk rug fortsatte spekulationsopkøbene, og priserne steg stadig. Den 24. august henvendte Socialdemokratiet og fagbevægelsen sig derfor til kommissionen i en fællesskrivelse, som påpegede den skævvridende effekt af de stigende priser. Kommissionen kunne nu ikke længere fortsætte med den afvisende holdning over for indgreb mod prisdannelsen, og selv Foss var i bevægelse. I lighed med den taktik man havde anvendt over for kulbranchen, raslede han den 25. august med sablen og lod forstå, at »det vil maa-ske hjælpe på Priserne, hvis Kommissionen bekendtgjorde, at den paatænkte at indgaa til Regeringen med Indstillingen om en Maksimalpris paa Korn, der ligger væsentligt under

de Priser, som nu gives». ⁷ Den videre diskussion i kommissionen skulle vise, at dette synspunkt ikke stak særlig dybt hos Foss og mere var udtryk for en taktisk forhandlingsmanøvre til at blødgøre kornhandlerne.

Med henvendelsen fra Socialdemokratiet og en samlet arbejderbevægelse var der nu for alvor gået politik i sagen, og Ove Rode kom derfor til stede på kommissionens møde den 27. august for at holde tømmerne stramt. Han fremsatte et kompromisforslag, som sigtede på at foretage ekspropriationer i kornlagrene i København for at sende et klart signal til landmændene om, at prisstigningerne ikke ville vare evigt. Alle kommissionens medlemmer bakkede op bag forslaget undtagen P.Th. Nielsen, som mente, at den gældende pris var udtryk for en nødretstilstand – og derfor rimelig.

Striden op til beslutningen om at gennemføre ekspropriationer i hovedstadssområdet var begyndelsen til »kampen om brødet« i kommissionen. Borgmester Jens Jensen var stærkt skeptisk over for, om ekspropriationerne kunne holde prisen på rug nede, og han stillede derfor fortsat krav om maksimalpris. Ove Rode var endnu ikke moden til at acceptere maksimalpriser, hvilket også skal ses i lyset af karakteren af sådan et indgreb. Få måneder inden havde det danske økonomiske system bygget på liberalistiske ideer om at stat og marked var to adskilte størrelser, og prisen på en vare var bestemt af udbud og efterspørgsel. I stedet valgte man i kommissionen at nedsætte et særligt kornudvalg, som specifikt skulle følge prisudviklingen. Den 3. september anbefalede et flertal af udvalgsmedlemmerne bestående af Birck, Franck, Jensen og Lund, at der blev indført maksimalpriser, idet ekspropriationerne ikke havde stoppet prisernes himmelflugt. Kun P. Th. Nielsen var imod og fremsatte en mindretalserklæring. Alligevel faldt forslaget om maksimalpriser igen i kommissionen. Erhvervslivet trak det længste strå.

I september valgte landmændene på Bornholm at indgå aftale med lokale myndigheder om at sælge korn til fast pris, hvilket fik Den Overordentlige Kommission til at prøve, om en lignende landsdækkende ordning kunne gennemføres. Bakket op af Ove Rode mødtes kommissionen med landbrugets organisationer den 22.-23. september. Der kunne ikke opnås enighed om levering til fast pris, og aftalen begrænsede sig derfor til forbud mod at bruge korn til fodring af dyr. Samtidig forpligtede landbrugets organisationer sig til at opfordre deres medlemmer til at levere mere brødkorn. Mindre bindende kunne det næppe blive, og landbrugsorganisationerne valgte da også først at udsende opfordringen i november. Statens indkøb af udenlandsk korn blev holdt tilbage som et reservelager, da man kalkulerede med, at man ikke havde rug nok til resten af året, og dermed kom statens kamp for at sikre forsyninger ikke til at virke efter hensigten. I løbet af oktober-november blev situationen yderligere forværret, da importen af foderstoffer svigtede. På dette tidspunkt var forholdene uoverskuelige, og det blev besluttet at gennemføre en optælling af landets samlede beholdning af brødkorn for at indhente information med henblik på en ny beslutning i kommissionen.

Forhandlingerne blev indledt den 1. december. På mødet fremførte Heilbuth kornudvalgets nye anbefaling af, at man indførte en maksimalpris på 20 kroner pr. 100 kg. Forslaget forsøgte at sikre den bitre pille for kommissionens modstandere af faste priser ved at holde hvede ude af fastprissystemet, mens prisen på rug ikke skulle gøres mere fast, end at den kunne flyde i forhold til majs. På den måde skulle man sikre, at fodret ikke blev dyrere end rug, for så ville rugen have i fodertrugene (Jørgensen, 2005: 103ff).

Landbruget stillede sig afvisende over for forslaget ved at påpege, at en maksimalpris kun ville betyde en reduktion af udbuddet af korn. Foss gik ligeledes kraftigt i rette med

forslaget, da den faste pris i hans øjne var sat al for lavt, og derfor måtte kommissionens reguleringstilhængere indse, at bønderne ville tilbageholde deres korn og afvente en ekspropriation til en højere pris. I stedet foreslog han at operere med både en maksimalpris og en ekspropriationspris, hvilket fik borgmester Jens Jensen til at reagere: Hele Den Overordentlige Kommission gav jo ingen mening, hvis ikke maksimalpris og ekspropriationspris var identiske. For tilhængerne af maksimalpriser var Foss den sværeste nød at knække, og derfor gik Frederiksen ligeledes Foss' argumentation på klingen. Skulle Foss' logik følges, var hele grundlaget for Augustlovens begrænsninger for udførsel, fordringsforbud og maksimalpriser trukket væk under kommissionen. Dertil supplerede han ved at understrege, at maksimalpriser på rug kun ville ramme dem, som profiterede af krigen – og i en sådan situation måtte Foss indse, at hensynet til befolkningens tarv måtte veje tungere. Noget svækket prøvede Foss at afværgе argumenterne ved at stille spørgsmålstegn ved lovgrundlaget for ekspropriationer; under alle omstændigheder ville han gerne have det undersøgt af relevante myndigheder. Heilbuth konstaterede her tørt, at alle kommissionens medlemmer burde være bekendt med, at Vurderingskommissionen på Indenrigsministeriets foranledning havde udtalt sig i sagen, og svaret havde været, at maksimalpris skulle gælde for maksimumpris ved ekspropriation. Nu kunne Foss vanskeligt skjule, at hans indvendinger mod maksimalpris på rug var dikteret af politiske hensyn og ikke af formaliteter (Jørgensen, 2005: 105). Diskussionen havde tydeligt vist, at kommissionen nu stod splittet. For maksimalpris var Andersen, Birck, Franck, Frederiksen, Heilbuth og Jensen. Imod var erhvervsblokken bestående af Foss, Lauritzen, Lund og P.Th. Nielsen.

Modstanderne af maksimalpris mente ikke, at man havde udtømt mulighederne for at sikre sig rug importeret fra udlandet, men på grund af krigsforholdenes indvirkning på

søhandlen var denne ambition båret af et betydeligt element af ønsketænkning. Man kunne købe rug i USA, men forsyningsvejen var for usikker og transportomkostningerne alt for høje til, at man kunne basere en forsyningspolitik på denne strategi. Dette var Foss formentlig på det rene med; i hvert fald advarede han mod, at maksimalpris ville betyde, at staten skulle være tvunget til at købe brødkorn til de høje verdensmarkedspriser. På baggrund af flertalsindstillingen fra kommissionen mødte Ove Rode den 8. december op, og landbrugets organisationer var også indkaldt. Indenrigsministeren skitserede udviklingen og virkningerne af de forskellige tiltag siden sommeren for at holde priserne i ro. Ligeledes måtte han konstatere, at optællingen af brødkorn havde givet et mere dystert billede af forsyningssituationen end først antaget. Med direkte adresse til Foss og de andre erhvervsfolk konstaterede Rode, at »der ligger således kun et Forslag og en Kritik, men intet positivt Modforslag«.⁸

Ove Rodes konstatering slog hovedet på sømmet, idet erhvervsfløjen ikke tilbød nogen reelle løsninger. Landbrugets bannerfører P. Th. Nielsen forsøgte sig ved at pege på, at hidtidige tiltag som udførselsforbud og fodringsforbud jo udgjorde en slags modforslag. I fraværet af substantielle argumenter fra erhvervsfløjen prøvede Foss lidt febrilsk igen med en principiel indvending, da han fremhævede, at det ikke var nødvendigt at komme med noget modforslag, da det var at foretrække, at der ikke blev grebet ind over for dansk erhvervsliv. Skulle man have taget Foss på ordet i denne sag betød det, at han underkendte hele grundlaget for Augustloven og Den Overordentlige Kommissions virke.

Erhvervsfolkene kunne ikke stoppe reguleringen og tilbage var kun stridspunktet om, hvor prisen skulle landes. Landbruget ønskede 21 kroner pr. 100 kg., mens vurderingskommissionen satte prisen til 18,50 kroner pr. 100 kg. – og denne pris fulgte Ove Rode,

da han den 31. december 1914 udsendte bekendtgørelsen om maksimalpris på rug med ikrafttræden den 2. januar 1915 (Kaarsted, 1985: 73ff). I Folketinget affødte introduktionen af prisregulering skarpe indvendinger først og fremmest fra Venstre, mens Højre i mere dæmpede vendinger kritiserede forslaget, da deres repræsentant Birck havde været en af de varmeste fortalere for indgrebet (Jørgensen, 2005: 115ff).

Udadtil havde erhvervene i kommission udgjort en fælles front, og Foss var flere gange gået i brechen for landbrugerne, når de manglede argumenter, men hos industrien stak modstanden næppe dybere end til at være et værn om egne interesser. Om landbruget blev prisreguleret og fik skåret toppen af sin krigsprofit kunne kun fremkalde krokodilletårer hos Foss. Derfor er det interessant, at den velorienterede konseilspræsident C. Th. Zahle den 12. januar 1915 kunne sammenfatte reaktionerne på maksimalprisens introduktion således:

»Industrirådet har i Dag holdt stort Møde. Industriens mænd synes i øjeblikket ret tilfredse med Ministeriets Politik. Derimod er der i vide kredse indenfor Landbruget, navnlig i Jylland stor Misfornøjelse over Maksimalprisen paa rug og over Udførselsforbudet mod Fedt.«⁹

Foss har næppe heller kunnet fri sig fra tanken om, at rugmaksimalen bidrog til at udligne den forskel, som gennem årene var skabt mellem land og by til landbrugets fordel. Faktisk bidrog reguleringen af prisen på rug kun til at fremme virkeliggørelsen af visionen om Danmark som industriland, som han havde formuleret i 1912, idet rugmaksimalen ud over at sikre billigere brød til bybefolkningen også var et opgør med den skattelovning, Venstre siden 1903 havde dikteret ene og alene til landbrugets fordel.

For regeringen lå der en betydelig fordel i, at samarbejdet med erhvervene betød, at det blev nemmere at få store dele af erhvervslivet

til at acceptere indgrebene, når de ikke blev gennemført af staten alene. Skønt staten gjorde sit for at sikre sin magtposition opnåede erhvervsorganisationerne en privilegeret position – ikke mindst Industrirådet, der kom til at stå for fordelingen af hele råvareforsyningen samt reguleringen ikke kun af danske industrivirksomheder, men også tilstødende brancher. I den forstand var der tale om en høj grad af industriel selvregulering, hvor staten ikke veg tilbage for at støtte Industrirådet, når det gjaldt. Det skete bl.a., da den overordentlige kommission greb ind over for kulimportørerne, fordi de ikke ville rette sig efter Industrirådets anvisninger. Eksemplet viser, at der ikke kun var en konfliktlinje mellem erhverv og stat, men også mellem de enkelte erhverv, hvor staten til tider måtte træde til som en art »overdommer«. I det hele taget søgte man fra statens side at få etableret et korporativt samspil med erhvervene, men fra erhvervenes side ønskede man, når det kom til stykket ikke at indgå i et korporativt samspil. Industrirådet gik gerne med til selvregulering, men ønskede at holde mere end en armslængdes afstand til staten – undtagen, når det var til Industrirådets egen fordel.

»Det Rodeske Regimente«

For regeringen og særligt Ove Rode var det afgørende, at staten besad den afgørende kontrol i forhold til det samarbejde, som blev indledt med erhvervslivet. Regeringen og først og fremmest Rode var meget tilfredse med reguleringen og indgrebene, mens Venstre og De Konservative i oppositionen sammen med erhvervsorganisationerne naturligvis ikke delte denne tilfredshed. Rodes stærke magtposition og egenrådighed førte til, at reguleringen blev betegnet som det »Rodeske Regimente«.

Og Rode ville imidlertid andet og mere end en krigsbetinget regulering. I en næsten religiøs tale den 26. oktober 1916 betegnede han sin politik som vejen mod Gimle, der indvarslede en ny tid, hvor statsmagten fremover og-

så skulle spille en stærk rolle i reguleringen af økonomien. Augustloven skulle ikke kun værne landet mod krigens ulykker, men man skulle tage ved lære af erfaringerne med regulering af priser og forsyninger og benytte dem efter krigen. Borgernes velfærd var det offentliges ansvar. Hermed brugte Rode krigens regulering til at formulere en radikal-socialdemokratisk fremtidsvision om et velfærdssamfund i modsætning til liberalismens ønske om til sin tid at vende tilbage til de helt frie og uregulerede forhold.

For Foss var Rodes tale var en åbenlys provokation, og han gik stærkt i rette med forestillingen om, at statsmagten skulle spille en aktiv rolle som regulator, når freden havde sænket sig. Striden mellem ham og den radikale indenrigsminister havde nået et nyt niveau, hvor det ikke længere handlede om undtagelseslignende tilstande under en verdenskrig, men om forholdene for erhvervslivet i et normaliseret Danmark i fredstid, hvor der ikke var udefrakommende og ekstraordinære faktorer, der kunne begrunde en statslig regulering. I forvejen var Foss ganske utilfreds med reguleringen under verdenskrigens betingelser. Endnu mens han havde sæde i Den Overordentlige Kommission, undsagde han derfor i fuld offentlighed dens virke i et foredrag i Dansk Arbejdsgiverforening i begyndelsen af 1917, samtidig med, at han advarede mod fremtidsperspektiverne. Reguleringen af de danske priser havde betydet, at landet havde fået færre varer af en ringere kvalitet, end hvis man havde ladet prismekanismen råde. Om reguleringspolitikken hed det:¹⁰

»Men her rejste sig straks den sædvanlige Mistænksomhed overfor Erhvervene, Frygten for, at nogen skulde tjene noget paa det. Statens Bestræbelser under Krigen har overhovedet været karakteriseret under denne Ængstelse for, at nogen skulde tjene noget. Det fører nu i reglen til det modsatte af det tilsigtede, til Samfundstab. De Midler, hvormed man fra Indenrigsministeriets og de Organers Side [Den Overordentlige Kommission] søger at fremme og fremhjæl-

pe en virksomhed begynder gerne med Forbud (...) At Staten griber regulerende ind, er vi alle enige om er rigtigt under saadanne Forhold, men hvad vi ikke finder rigtigt er, at man kaster det private Initiativ til side og siger: Vi, Staten Embedsmænd og Politikere o.s.v., skal nok erstatte Erhvervene, thi gør man det, gaar det ganske galt.«

Alexander Foss' budskab var, at reguleringen havde udspillet sin rolle som værn mod krigens ulykker, men at der ydermere lå en betydelig fare i, at politikerne ikke ville lade det blive ved det, men derimod ønskede at gøre reguleringen til en permanent institution i det danske samfund. Derfor stillede Alexander Foss spørgsmålet: »Hvor ligger Danmarks væsentligste politiske opgaver, naar krigen er bragt til Ende?« Drejede det sig om en fortsat fokusering på de indre forhold, fordeling af værdier samt løsning af »såkaldte sociale Opgaver« eller prisregulering – og her lød svaret fra Alexander Foss, at disse kun måtte være af sekundær betydning. Læren af krigen burde være, at uden et frit erhvervsliv, som sikrede vareudveksling med omverdenen, kunne landets levefod ganske simpelt ikke opretholdes. Læren af krigen måtte være det stik modsatte af Rodes Gimle-vision, thi:¹¹

»Har vi ikke forstaaet det før, vil vi faa en praktisk Lære i det nu. Vi vil se, at efterhånden som Vareudvekslingen standser, føres vi til trods for de største Bestræbelser for Prisregulering, uhjælpelig ind i Fattigdom. Man kunne politisk udtrykke det saaledes, at det ikke er de indenrigsministerielle Opgaver, som er Hovedsagen, Indenrigsministeren bør ikke være Hovedpersonen her i Landet, nej det er naar man vil udtrykke det politisk hos Udenrigsministeren, Landbrugsministeren og Handelsministeren, Tyngdepunktet ligger.«

For Alexander Foss var det ikke afgørende for Danmarks overlevelse, at det var lykkedes at opbygge et stærkt Indenrigsministerium til regulering af priser, men derimod at erhvervsfolk havde sørget for at sikre en forbindelse til omverdenen og derved en stabil

forsyning af varer udefra. Ove Rode var ikke helten; derimod kunne et »Selskab som Østasiatisk Kompagni under Etatsraad H.N. Andersens Ledelse og et Selskab som D.F.D.S. med sin Amerikaforbindelse (...) ikke vurderes højt nok«. ¹²

Alexander Foss' kritik af Ove Rode og hans virke i forhold til Den Overordentlige Kommissions forsøg på at indføre en permanent gennemregulering af dansk økonomi forblev ikke ubesvaret. Alexander Foss havde ytret sin kritik i organisationssammenhænge og meget sigende kom svaret fra Ove Rode fra Folketingets talerstol. Siden han var blevet valgt til Folketinget i 1915, havde Alexander Foss ikke været nogen flittig gæst på Rigsdagen. Han havde ikke tiden på grund af arbejdet med handelsforhandlingerne og virket i Industrirådet. Meget sigende var Alexander Foss heller ikke til stede den 25. oktober 1917, da Rode under finanslovsdebatten rettede et skarpt angreb på Alexander Foss' virke som et svar på hans kritik af Indenrigsministeriets rolle i reguleringen af erhvervslivet. Rodes tale var et velforberedt modsvar, der effektivt søgte at skitsere erhvervenes iver efter at pleje egeninteresser. Belejligt for Rode kunne han i sit svar til Alexander Foss henvise til, at Venstremanden Niels Neergaard havde holdt en tale, hvori han havde anklaget reguleringen for at være et redskab for storindustrien i dens kamp mod landbruget. I Rodes optik talte erhvervene mod bedre vidende, og deres kritik viste, at de ikke evnede at se ud over deres snævre aktuelle dagsorden. Der var skabt et system, hvor erhvervene havde sæde, og hvor de kunne fremføre deres synspunkter med henblik på at nå til enighed, uden at staten blandede sig. Her fremhævede Rode kulområdet, hvor netop industrien havde fået lov til at spille en central og selvstændig rolle. Derfor afkrævede Rode et svar på, hvor »Kritikregimentet findes. Hvor er det, det regerer? Hvor er det, at der kun sidder Kritikere, Politikere, Embedsmænd og andre, der repræsenterer det kriti-

ske Syn?« ¹³ Rode gik herefter konkret til angreb på detaljerne i Alexander Foss' fremstilling af reguleringens konsekvenser for industrien. Alexander Foss havde peget på de katastrofale følger, reguleringen havde haft for blandt andet spritfabrikkerne og bryggerierne, som måtte imødesee en produktionsstandsning, hvis de ikke fik tilført råstoffer. Men, argumenterede Rode, regeringen havde kun begrænsede forsyninger – hvilket Alexander Foss skulle være den første til at vide – og kornet var ikke blevet givet til landbruget for at knægte bryggerierne: ¹⁴

»[Det] skyldes ganske simpelt en Vurdering af Produktionernes *almene Betydning*: Drikkebrændevin og bayersk Øl overfor Flæsk og Brød. Hvis Industrien alene raadede over Fordelingen af Raastofferne, vilde den ud fra industrielle Synspunkter – saaledes maa man forstaa det ærede Medlem – sætte Drikkebrændevinen og det bayerske Øl over Flæsket og Brødet. Fordi Industrien kan dømme retfærdigt mellem Industrierne – det haaber jeg i alt Fald – er det ikke givet, at den kan dømme retfærdigt, hvor den staar overfor andre Hensyn, og derfor er det nødvendigt, at der over Industrien som Fordelingsmyndighed er en Myndighed, der repræsenterer Samfundet.«

Ved at pege på modsætningen mellem industriens interesser og almenvellet eller samfundshensynet fik Rode gjort Alexander Foss til en aktør, som så stort på befolkningens ernæringssituation, hvis det ikke lige gavnede nogle snævre interesser, som tilfældigvis blev varetaget af Industrirådet. Rode gik videre i sin kritik og påpegede, at Alexander Foss' manglende forståelse af reguleringen viste, at industrien kun var gået med i samarbejdet omkring Den Overordentlige Kommission i det omfang, dette samarbejde kunne tjene Industrirådets egne interesser. Industrien havde på mange måder nydt godt af reguleringen, som havde bidraget til at opretholde produktionen i vidt omfang, men lige så snart Alexander Foss ikke længere mente, at han kunne få udbytte af samarbejdet, skulle de instanser, som tilgodeså almenvellet,

angribes. Set fra Rodes synspunkt var Alexander Foss' kritik hyklerisk, idet:¹⁵

»det ærede Medlem, naar han udtaler Erhvervenes Opfattelse, viser meget større Villighed til at tjene Statssamfundet end til at tjene Folkessamfundet. Det ærede Medlem som Repræsentant for Erhvervene yder beredvilligt Staten sin Tjeneste. Han modtager til Gengæld ogsaa beredvilligt betydelig Statshjælp. Staten har hjulpet Erhvervene, og Erhvervene har hjulpet Staten. Men Folkessamfundets Krav, Folkesamfundets Krav om, at Erhvervenes Interesser skal indbyrdes afstemmes, og at den af Forholdene nødvendiggjorte rettelige Afvejning mellem Forbrug og Frembringelse overvaages – for den vil det ærede Medlem ikke nær saa gerne bøje sig.«

Alexander Foss var ikke til stede til at kunne svare på kritikken den 25. oktober, men efter at beskeden nåede frem med Rodes angreb, mødte han op i Rigsdagen den 27. oktober. Finanslovsdebatten havde siden bevæget sig væk fra emnet, og Alexander Foss måtte som alibi for at gå på talerstolen i første omgang adressere et spørgsmål om det militære flyvervæsens forhold under krigen, inden han kunne nå frem til sit egentlige ærinde. Interessant er det, at Alexander Foss indledningsvis måtte gå i rette med Rodes påpegning af, at hans billede af politikerne som erhvervsfjendtlige ikke holdt vand, når han selv som medlem af Rigsdagen havde sæde i Den Overordentlige Kommission. Hertil lod Alexander Foss forstå, at hans virke i kommissionen ikke var som politiker, men derimod som organisationsmand. I Alexander Foss' eget verdensbillede var han først og fremmest industriens mand, og det politiske arbejde på Rigsdagen var blot et supplement til at styrke dette virke. Dette vidner Alexander Foss' svar til Rode også om, idet han angreb politikernes og embedsmændenes ret til at gøre sig til dommere over, hvad der tjener samfundet bedst. I Alexander Foss' optik havde politikerne skabt et kunstigt system, som de havde formet efter deres egne værdier og hensyn uden skelen til, om dette hang sammen med de reelle interesser i samfundet.

Politikerne med Rode i spidsen havde haft held til at opstille to systemer. Det ene hed almenvellet – og var identisk med politikernes interesser – og det andet hed privatinteresser, hvilket stod i skærende kontrast til det første.¹⁶

Et afgørende forsvar for sine egne positioner – og et tilsvarende dybtgående angreb mod Ove Rodes synspunkter – fremkom Foss for alvor med i et stort anlagt foredrag på det årlige industrimøde 25. april 1919 – efter verdenskrigens afslutning, men endnu inden en normalisering var blevet indledt: »To Veje stod aabne, to Metoder kunne vælges«, udtalte han om reguleringen af landets økonomi under verdenskrigen. Den ene vej og metode havde været at »lade Staten og Statsorganerne tage Kommandoen og Administrationen« – en vej, som Rode og Socialdemokratiet hyldede, og som byggede på en »vi alene vide« holdning, hvor Foss med direkte adresse til Rode udmålte de samfundsmæssige konsekvenser af, hvad han betegnede som et statssocialistisk system: »Systemet repræsenteres af en enevældig Minister som Topfigur i det bureaukratiske System.«¹⁷

Den anden vej var »en Organisation af Erhvervene, saaledes at de selv overtog Løsningen af Opgaverne med Selvstyre, men med det Maal for Øje at løse Opgaverne i almen Interesse«. Det var den vej og metode, Alexander Foss og industrien selv havde stået for under verdenskrigen – og størstedelen af talen, som gik forud for en programmatisk afslutning om synet på forholdet mellem staten og virksomhederne, handlede netop om Industrirådets og hans egen indsats under de sidste krigsår. Konklusionen var, at Industrirådets vej og metode i alle henseender var bedst, også civilisatorisk.¹⁸

»Det er et System, som kræver en betydeligt højere moralsk og åndelig Udvikling end det statssocialistiske. Medens Statssocialismen i og for sig ikke stiller store krav til Folkets åndelige og moralske Niveau,

saa stiller Selvstyre meget omfattende Krav i saa Henseende. Det er derfor ogsaa en højere Samfundsform, som, naar det kan udføres, giver langt betydeligere Resultater.«

Alexander Foss var helt på det rene med, at begge veje og metoder havde været anvendt i Danmark under verdenskrigen, og det havde der være gode grunde til. Men »naar Boet skal opgøres«, som han formulerede det, så var det klart, at »det levedygtige og det bærende skyldtes Selvstyret« – og det var derfor også det, der skulle bevares. Budskabet var, at staten og regeringen skulle holde sig langt væk fra enhver form for regulering af erhvervslivet, og i den udstrækning, regulering overhovedet var nødvendig, så var det bedre at overlade den til erhvervslivets selvstyre.¹⁹

Både Rode og Foss satte præg på efterkrigstidens danmarkshistorie

Striden mellem Foss og Rode endte uafsluttet, da Foss i januar 1920 blev ramt af en hjerneblødning og levede sine sidste år i passivitet helt uden den organisatoriske og politiske gennemslagskraft, der havde drevet hans virke både under verdenskrigen og årene forinden. Tilbage står det, at samarbejdet mellem staten og erhvervene om reguleringen under Første Verdenskrig bedst kan beskrives som et fornuftsægteskab, hvor begge parter oprindeligt gik ind i arbejdet med deres egne dagsordner. Staten ønskede i første færd sikring af forsyninger og et værn mod prisstigninger. Siden udviklede denne bestræbelse sig til at blive en ambition om at lade reguleringen blive et fast element i dansk økonomi, hvis man tager indenrigsminister Ove Rodes dagsorden som indtægt for staten. Erhvervene gik ind i reguleringsarbejdet for at sikre deres egne interesser bedst muligt og ikke ud fra en sympati med den korporative tanke, og da Rode spillede ud med sine Gimle-visioner, sagde Foss og dermed industrien fra.

Da Foss forlod Den Overordentlige Kommission i 1918 skete det på et tidspunkt, hvor erhvervene i et stort omfang selv havde overtaget forsyningsadministrationen, og kommissionen på dette tidspunkt i hans øjne primært beskæftigede sig med regulering af erhvervslivet og beskyttelse af forbrugerne mod krigens økonomiske skadevirkninger. Efter verdenskrigens afslutning tog han kampen op mod Rodes fremtidsvisioner både i taler og som folketingsmand, men han blev syg og døde, inden kampen blev afgjort.

Både Rodes og Foss' synspunkter satte deres præg på efterkrigstidens – og den store eftertids – danmarkshistorie og dermed på udformningen af nutidens Danmark. I marts 1919 umiddelbart efter afslutningen på verdenskrigen annoncerede Venstre en tilbagevenden til liberalismen. Under statslåns-krisen, som var et resultat af de store udgifter forbundet med de ekstraordinære tiltag i relation til krigen, lagde Venstre og Højre pres på regeringen for at ophæve Augustloven og nedlægge Den Overordentlige Kommission. I kølvandet på den deregulering, som prægede hele Europa blev Danmark ramt af økonomisk krise i 1920. På trods af Venstres bestræbelser på at rulle tiden tilbage til tiden før 1914 måtte Venstre-regeringen under Niels Neergaard imidlertid sande, at de ikke magtede at nedbringe de offentlige udgifter til det niveau, som de var på inden krigsudbruddet. Reguleringen af økonomien var kommet for at blive, og i et videre perspektiv var udgangen på striden mellem Foss og Rode derfor, at samarbejdet mellem stat og erhvervsliv ikke kun blev en foreteelse under Første Verdenskrig, men blev en integreret del af det moderne Danmark, som det udviklede sig med afsæt i 1930ernes krisepolitik og siden 1960ernes opbygning af den danske velfærdsstat.

Noter

1. Industrirådets Forhandlingsprotokol, den 5. august 1914. EA.

2. De ekstraordinære Foranstaltninger. Den Overordentlige Kommissions Beretning, bd. 1, p.4.
3. De ekstraordinære Foranstaltninger. Den Overordentlige Kommissions Beretning, bd. 1, p.1.
4. Den Overordentlige Kommissions Forhandlingsprotokol, den 8. august 1914. RA.
5. Industrirådets Forhandlingsprotokol, den 5. august 1914. EA.
6. Den Overordentlige Kommissions diskussion af spørgsmålet om rugmaksimalen har været genstand for grundig granskning af forskningen. Pionerarbejdet på feltet er Jørgen Thomsens afhandling *Reguleringspolitikken i Danmark august 1914 til 1917 med henblik på de indenrigspolitiske aspekter* og i Tage Kaarstedts *Ove Rode som indenrigsminister* analyseres de politiske linjer i striden. Endelig har Kasper Elmquist Jørgensen i *Studier i samspillet mellem stat og erhvervsliv under 1. Verdenskrig* gennemført en tæt analyse af kommissions arbejde og debatten på Rigsdagen.
7. Den Overordentlige Kommissions Forhandlingsprotokol, den 25. august 1914. RA.
8. Den Overordentlige Kommissions Forhandlingsprotokol, den 8. december 1914. RA.
9. *C. Th. Zahles Dagbøger 1914-17*, Tage Kaarsted (red.), 1974, p. 16.
10. Krigen og Erhvervene. Foredrag i Arbejdsgiverforeningen 1917. Alexander Foss' privatarkiv, arkivnr, 5409. RA.
11. Ibid.
12. Ibid.
13. *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger 1917-18*, sp. 873.
14. *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger 1917-18*, sp. 877-78.
15. *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger 1917-18*, sp. 879.
16. *Rigsdagstidende, Folketingets Forhandlinger 1917-18*, sp. 1163.
17. *Alexander Foss: I Krigsaarene 1914-1919*, p. 167.
18. *Ibid.*, p. 167-168.
19. *Ibid.*

Litteratur

- Andersen, Steen og Kurt Jacobsen (2006), *Foss*, København.
- Christiansen, Niels Finn; Karl Christian Lammers og Henrik S. Nissen (1988), *Danmarks historie – bd. 7 – Tiden 1914-1945* (red. af Søren Mørch).
- Jones, Geoffrey (1996), *The Evolution of International Business*, London.
- Jørgensen, Kasper Elmquist (2005), *Studier i samspillet mellem stat og erhvervsliv under 1. Verdenskrig*. Ph.d.-afhandling fra CBS, København.
- Kaarsted, Tage (1985), *Ove Rode som indenrigsminister*, Odense.
- Lange, Ole (1988), *Jorden er ikke større ... H.N. Andersen, ØK og stormagtspolitikken 1914-37*, København.
- Nissen, Henrik S. (2002), »Kartoffelforsyningen til København under 1. Verdenskrig«, i: *Historie og historiografi. Festskrift til Inga Floto*, København, s. 185-92.
- Rasmussen, Erik (1965), »Velfærdsstaten på vej 1913-1939«, i *Politikens Danmarkshistorie*, København.